

Koza sandomierska – próba restytucji

Anna Szymanowska, Tomasz M. Gruszecki, Andrzej Junkuszew,
Zbigniew Kołodziej, Marlena Mirosław

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, Katedra Hodowli Małych Przeżuwaczy
i Doradztwa Rolniczego, ul. Akademicka 13, 20-950 Lublin;
annaszzymanowska@up.lublin.pl

Koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia charakteryzował się znaczącym wzrostem zainteresowania chowem kóz. Miał on ścisły związek z rosnącymi potrzebami konsumentów preferujących żywność o wysokich walorach odżywczych i dietetycznych. Jest wiele przesłanek świadczących o korzystnych walorach prozdrowotnych zarówno mleka, jak i mięsa koziego (Borys, 2001; Kycia i Krysiński, 2014).

Rodzime rasy wcześniej występujące na terenie Polski, czyli koza karpacka, kazimierzowska, sandomierska, ze względu na swoją niższą wydajność musiały ustąpić miejsce rasom o wysokiej produktywności, importowanym głównie z krajów Europy Zachodniej. Podjęta wówczas na szeroką skalę praca hodowlana była ukierunkowana na poprawę cech związanych z wydajnością mleczną i technologiczną jakością surowca. W celu realizacji tych założeń hodowlanych tworzono stada na bazie importowanych czysto rasowych zwierząt oraz upowszechniano krzyżowanie wypierające jako metodę wyhodowania mlecznej populacji kóz. Równolegle w krajowym pogłowie, głównie dla poprawy efektów ekonomicznych chowu, znalazły się również zwierzęta zagranicznej mięsnej rasy, która jest popularyzowana w krzyżowaniach towarowych jako komponent wpływający na poprawę cech mięsnych rodzimego pogłowia. Z uwagi na te działania konieczne stają się zabiegi zmierzające od ochrony lub restytucji rodzimych ras zwierząt.

Obecnie w chowie masowym utrzymuje się około 80 tys. szt. kóz, ale kontrolą użytkowości objęte jest zaledwie około 0,18% wszystkich zwierząt utrzymywanych w kraju. W porównaniu z 2013 r. odnotowano około 25% spadek

liczby kóz ocenianych, co z punktu widzenia prowadzonej pracy hodowlanej jest niewłaściwe. Obecnie w ocenianej strukturze dominują mięsne kozy burskie (34,5%), w dalszej kolejności kozy ras białych: karpacka (26,21%), biała uszlachetniona (20,69%), saaneńska (8,97%) (PZO, 2014; PZO, 2016). Powyższe dane wskazują jednoznacznie, że hodowcy nie są zainteresowani oceną swoich stad.

W odniesieniu do wielkości stad obserwuje się duże zróżnicowanie regionalne. Dobrze zorganizowane większe fermy znajdują się głównie na obszarze północnej i zachodniej Polski. Dzieje się tak za sprawą właściwie funkcjonującego skupu i przetwórstwa mleka w tych rejonach. Zakładami, które zajmują się m.in. skupem, przerobem oraz dystrybucją wyrobów z mleka koziego są: „AGRO-DANMIS” Gramowscy Sp. j. oraz mleczarnia Turek – jeden z czołowych liderów sprzedaży serów pleśniowych i serów świeżych. W innych obszarach kraju stada są mniej liczne, a pozyskane mleko jest zagospodarowywane we własnym zakresie w przydomowych „mleczarniach”.

Alternatywnym sposobem wykorzystania potencjału omawianego gatunku jest wykorzystanie kóz w czynnej ochronie środowiska, a także w gospodarstwach agroturystycznych. Utrzymywane w nich kozy mogą stanowić istotny element podnoszący atrakcyjność oferty turystycznej. Autorzy są zdania, że proponowana alternatywa jest szczególnie korzystna i przydatna w odniesieniu do ras rodzimych. Powrót do tradycji hodowli „starych” ras kóz w takich gospodarstwach jest zasadny. Jak podaje Trybalski w swojej publikacji z 1923 r., „nasz kraj posiada różnorodność miejscowych kóz, które jednak

nie stanowią określonych typów, najczęściej mamy do czynienia z mieszaniną typów i rezultatem przygodnych krzyżówek” (Trybulski, 1923). Do grupy tych zwierząt autor zaliczył kozy: pokuckie, podolskie, kazimierzowskie, sandomierskie, galicyjskie. Na podstawie archiwalnych zapisów dowiadujemy się, że stare rodzime rasy charakteryzowały się bardzo dobrymi cechami adaptacyjnymi do lokalnych warunków środowiska. Okres laktacji u rodzimych ras kóz trwał zwykle około 8 mies., a ich dzienna wydajność wahała się od 0,5 do 3 kg mleka (Trybulski, 1939).

Restytucja tej grupy zwierząt jest bardzo trudna, ale z powodzeniem została zainicjowana przez zespół pracowników naukowych Instytutu Zootechniki Państwowego Instytutu Badawczego w Krakowie-Balicach. Podjęli oni prace na odtworzeniu kozy karpackiej typowej odmiany górskiej o białej sierści. Obecnie oceną wartości użytkowej objęte jest 38 szt. kóz matek. Podczas prac restytucyjnych prowadzono wielokierunkowe badania, których celem było jak najszersze poznanie cech rasowych tych zwierząt (Sikora i Kawęcka, 2014).

Z terenu obecnego województwa lubelskiego i świętokrzyskiego wywodzi się koza sandomierska. Była ona utrzymywana na obszarze Niziny Nadwiślańskiej w okolicach Sandomierza w rejonie ujścia rzeki San do Wisły. Według archiwalnych opisów, kozy te były „dość duże pokryte długim włosem o gęstym podszyciu, były zawsze rogate” (Trybulski, 1939). Na głowie miały osadzone pałakowato wygięte rogi, uszy stojące, dość dużą brodę. Kozę sandomierską opisywano jako zwierzę posiadające białe umaszczenie z łatami w trzech kolorach: szarym, czarnym lub żółtobrazowym. Te trzy kolory mogły występować na skórze jednego osobnika lub zwierzęta mogły mieć umaszczenie białe w łaty trójbarwne. Wydajność mleczna kóz była porównywalna z uzyskiwaną przez kozę karpacką. Według Ocetkiewicz (1963) wynosiła około 400 kg przy szacunkowej zawartości tłuszczu około 5%.

Material i metody

Pomysł restytucji kozy sandomierskiej zrodził się pod koniec 2015 r. w Katedrze Hodowli Małych Przeżuwaczy i Doradztwa Rolniczego Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie.

W grupie inicjatywnej znalazł się również rolnik pochodzący z Ziemi Sandomierskiej – Jarosław Sekuła. Obecnie zgromadzone stado liczy 20 kóz i 5 kozłów. Zwierzęta te fenotypem odpowiadają wyżej przytoczonym opisom kozy sandomierskiej. Jeden z kozłów pochodzi z Ziemi Sandomierskiej i mimo że jest młodym osobnikiem, traktowany jest jako założyciel – ojciec stada.

Obecnie siedzibą stada jest gospodarstwo agroturystyczne „Majątek Rutka” k. Puchaczowa na terenie Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, którego właścicielem jest mgr inż. Zbigniew Kołodziej. Nie bez powodu starano się o akceptację pomysłu przez właściciela gospodarstwa, bowiem są w nim utrzymywane również inne gatunki zwierząt gospodarskich objętych programem ochrony zasobów genetycznych, tj.: owce wrzosówki, owce uhruskie, bydło białogrzbiecie, koniki polskie, gęsi biłgorajskie. Ocenę pokroju stada przeprowadzono na podstawie indywidualnych liniowych pomiarów zoometrycznych, posługując się: laską i cyrklem zoometrycznym oraz taśmą mierniczą. Wykonano 8 pomiarów: wysokość w kłębie, skośna długość tułowia, długość zadu, szerokość przodu, szerokość, głębokość i obwód klatki piersiowej oraz obwód nadpęcia, uwzględniając kategorie wiekowe i płęć.

Omawiane stado jest zarejestrowane w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, posiada swoją księgę rejestracyjną, do której wpisane są wszystkie zwierzęta.

Wyniki i ich omówienie

Prace nad próbą restytucji kozy sandomierskiej rozpoczęto od określenia wieku, rodzaju umaszczenia i oceny pokroju. W stadzie wyodrębniono cztery kategorie umaszczenia: brunatno-srokata, czarno-srokata, szaro-srokata, trójbarwna (ryc. 1, 2, 3, 4). Ryciny wykonane przez J. Sekułę ułatwiły inwentaryzację posiadanej grupy zwierząt w zakresie tej cechy.

W ocenie pokroju zwraca uwagę harmonijna budowa ciała pokrytego charakterystyczną barwną sierścią. Wszystkie zwierzęta są rogate i posiadają brody, które są bardziej obfite u samców. Wysokość w kłębie dorosłych kóz-samic (wiek powyżej 4 lat) wynosi 62,2 cm, skośna długość tułowia 65,4 cm, natomiast głębokość klatki piersiowej 29 cm. Porównanie tych po-

miarów z wynikami obecnie utrzymywanych kóz kazimierzowskich wskazuje na nieco wyższe wartości dla kóz sandomierskich. Dorosłe kozy kazimierzowskie są niższe o około 6 cm, ich tułów jest nieco krótszy, a klatka piersiowa płytsza (Niżnikowski i in., 2015).

Uzyskane wyniki znajdują potwierdzenie w archiwalnych opisach tych ras, w których zwracano uwagę, że kozy sandomierskie były większe i o mocniejszym kośćcu w stosunku do innych

utrzymywanych wówczas w kraju, m.in. kazimierzowskich, śląskich, karpackich (Trybalski, 1939).

Wyniki pomiarów kózek (tab. 1) do wieku 18 mies. są zbliżone do podawanych przez Pawlinę i in. (1996), którzy oceniali wzrost kozłat rasy białej uszlachetnionej.

Zróżnicowanie wartości mierzalnych cech pokrojowych pomiędzy grupami wiekowymi w obrębie samic wynika z naturalnie przebiegającego wzrostu zwierząt.

Ryc. 1. Koza brunatno-srokata (J. Sekuła)
Fig. 1. Brown-spotted goat (J. Sekuła)

Ryc. 2. Koza czarno-srokata (J. Sekuła)
Fig. 2. Black-spotted goat (J. Sekuła)

Ryc. 3. Koza szaro-srokata (J. Sekuła)
Fig. 3. Grey-spotted goat (J. Sekuła)

Ryc. 4. Koza trójbarwna (J. Sekuła)
Fig. 4. Tricolour goat (J. Sekuła)

Podobnej ocenie poddano również kozły. Występowały one w dwóch grupach wiekowych (do 1,5 roku – 4 szt. i powyżej 4 lat – 1 szt.). Oceniane kozły były harmonijnie zbudowane. Średnia wysokość w kłębie w zależności od wieku mieściła się w przedziale od 59 do 74 cm. Porównanie wymiarów koziołków młodszych z rówieśnikami rasy białej uszlachetnionej wykazało,

że samce obu ras są zbliżone pod względem cech pokrojowych.

Kozły dorosłe charakteryzowały się natomiast – analogicznie jak kozy – wyższymi wartościami pomiarów w stosunku do kozłów kazimierzowskich, co może potwierdzać mocniejszą budowę kóz sandomierskich obojga płci w stosunku do kazimierzowskich.

Tabela 1. Pomiary zoometryczne kóz o fenotypie rasy sandomierskiej zgromadzonych w gospodarstwie Rutka (cm)

Table 1. Zoometric measurements of Sandomierska-phenotype goats gathered in Rutka farm (cm)

Pomiar Measurement	Kategorie wiekowe – Age categories		
	do 18 mies./up to 18 months (10 szt./head)	od 2 do 4 lat/ from 2 to 4 years (6 szt./head)	powyżej 4 lat/ /above 4 years (4 szt./head)
Wysokość w kłębie – Height at withers	54,3	59,3	62,2
Skośna długość tułowia – Body length	53,7	59,7	65,4
Długość zadu – Rump length	18,0	18,4	21,4
Szerokość przodu – Heart girth	17,3	19,3	21,2
Szerokość klatki piersiowej – Chest width	18,3	18,2	19,8
Głębokość klatki piersiowej – Chest depth	22,7	26,6	29,0
Obwód klatki piersiowej – Barrel circumference	74,3	82,6	83,8
Obwód nadpęcia – Cannon bone circumference	7,7	7,9	8,4

Tabela 2. Pomiary zoometryczne kozłów o fenotypie rasy sandomierskiej zgromadzonych w gospodarstwie Rutka (cm)

Table 2. Zoometric measurements of Sandomierska-phenotype goat bucks gathered in Rutka farm (cm)

Pomiar Measurement	Kategorie wiekowe – Age categories	
	do 18 mies./up to 18 months (4 szt./ head)	powyżej 4 lat/ /above 4 years (1 szt./ head)
Wysokość w kłębie – Height at withers	59,5	74,0
Skośna długość tułowia – Body length	53,5	78,8
Długość zadu – Rump length	16,8	16,6
Szerokość przodu – Heart girth	15,8	16,4
Szerokość klatki piersiowej – Chest width	13,3	19,8
Głębokość klatki piersiowej – Chest depth	24,2	34,0
Obwód klatki piersiowej – Barrel circumference	75,0	78,2
Obwód nadpęcia – Cannon bone circumference	9,0	9,0

Tabela 3. Wskaźniki kóz o fenotypie rasy sandomierskiej zgromadzonych w gospodarstwie Rutka (%)

Table 3. Indicators of Sandomierska-phenotype goats (%)

Wskaźnik Indicator	Kategorie wiekowe – Age categories				
	do 18 mies./up to 18 months		od 2 do 4 lat/ from 2 to 4 years	powyżej 4 lat/ /above 4 years	
	koza goat ♀	koziół buck ♂	koza goat ♀	koza goat ♀	koziół buck ♂
Długości tułowia – Trunk length	98,8	90,1	100,7	105,1	105,4
Głębokości – Body depth	41,7	41,0	44,9	46,6	45,9
Wysokonożności – Long-leggedness	58,3	59,0	55,1	53,4	54,0

Dla dokładniejszego przedstawienia pokroju, proporcji i harmonii budowy wyliczono wskaźniki budowy wyrażone w procentach. Dają one możliwość pełniejszej oceny pokroju niż pojedyncze pomiary zoometryczne.

Kozy obojga płci do wieku 18 mies. używały zbliżone wartości wyliczonych wskaźników w zakresie dwóch cech głębokości i wysokości, natomiast wskaźnik długości tułowia u samic był wyższy niż u samców. Różnica ta była spowodowana wyższą wysokością w kłębie u kozłów przy jednakowej skośnej długości tułowia obu płci.

Wraz z wiekiem zmieniające się wartości wskaźników świadczą o dalszym wzroście zwie-

rząt i właściwych proporcjach w ich budowie (fot. 1, 2).

Podsumowanie

W podsumowaniu można stwierdzić, że posiadane zwierzęta charakteryzują się umaszczeniem specyficznym dla rodzimych kóz sandomierskich. Są one proporcjonalnie zbudowane, posiadają cechy typowe dla swojej rasy. Obecnie przygotowana jest pełna dokumentacja niezbędna do podjęcia procedur związanych z uznaniem stada za gniazdo kóz sandomierskich. Autorzy wyrażają nadzieję, że restytuowana koza sandomierska znajdzie się w grupie zwierząt objętych programem ochrony zasobów genetycznych.

Fot. 1. Kozioł trójbarwny (fot. A. Junkuszew)
Photo 1. Tricolour goat buck
(*phot. A. Junkuszew*)

Fot. 2. Koza szaro-srokata
(fot. A. Junkuszew)
Photo 2. Grey-spotted goat
(*phot. A. Junkuszew*)

Literatura

- Borys B. (2001). Nowe spojrzenie na wartość zdrowotną mięsa owczego i koziego. *Mat. V Owczarskiej Szkoły Wiosennej, Zakopane*, ss. 186–192.
- Kycia K., Krysiński C. (2014). Jakość mikrobiologiczna i higieniczna rynkowych jogurtów z mleka koziego w kontekście ich właściwości terapeutycznych. *Probl. Hig. Epidemiol.*, 95 (1): 186–191.
- Niżnikowski R., Szymańska Ż., Majdajski S., Głuchowski Ł., Ślęzak M., Świątek M. (2015). Kozy kazimierzowskie – rodzima rasa Doliny Środkowej Wisły. *Prz. Hod.*, 3: 23–24.
- Ocetkiewicz J. (1963). *Chów kóz*, PWRiL, Warszawa.
- Pawlina E., Maziakowska E., Bosek M. (1996). Wzrost kozłat rasy białej uszlachetnionej. Aktualny stan hodowli oraz kierunki użytkowania kóz w Polsce. *Zesz. Nauk. Zakład Hodowli Owiec i Kóz, SGGW, Warszawa*, 1: 148–153.
- PZO – Polski Związek Owczarski (2014). *Hodowla owiec i kóz w Polsce w 2013 r.*
- PZO – Polski Związek Owczarski (2016). *Hodowla owiec i kóz w Polsce w 2015 r.*
- Sikora J., Kawęcka A. (2014). Program ochrony zasobów genetycznych kóz rasy karpackiej. *Wiad. Zoot.*, 52, 4 (283): 69–73.
- Trybulski M. (1923). *Kozy. Pochodzenie, pokrój, rasy, hodowla, żywienie i choroby*. Księgarnia Rolnicza, Warszawa.
- Trybulski M. (1923). *Kozy (rasy i hodowla)*. Księgarnia Rolnicza, Warszawa.
- Trybulski M. (1939). *Kozy. Pochodzenie, pokrój, rasy, hodowla, żywienie i choroby*. Księgarnia Rolnicza, Warszawa.

SANDOMIERSKA GOAT – RESTORATION ATTEMPT

Summary

An increasing interest of consumers in goat meat and milk products promoted crossbreeding management strategy of domestic stock of goats aiming at improvement of milk yield and quality in terms of its technological usability. The performed crossings altered the genetic structure of the indigenous populations and consequently led to dominance of foreign breeds over the native ones.

In late 2015, the research team from the Department of Small Ruminants Breeding and Agricultural Extension, the University of Life Sciences in Lublin took steps towards the restoration of the indigenous Sandomierz dairy goat originating from the Sandomierz land. Presently, a goat herd has been formed comprising 20 does and 5 bucks registered in the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture (ARMA). Within the herd of sires and dams, three age groups were set up (up to 18 months, 2–4 yrs, over 4 yrs) along with four color categories: brown-spotted, black-spotted, grey-spotted, tricolour. The zoometric measurements were performed and animal conformation assessed.

The goats have an appropriate coat color pattern typical of the indigenous Sandomierska goat. The parts of their body are in balanced proportion and the animals present the clearly defined breed characteristics. Currently, full documentation has been prepared essential to launch the procedures associated with the approval of the herd as a nest of the Sandomierska goat.

Key words: goats, endangered breeds, Sandomierska goat